

פתיחה

בחג הפסח מצווה מדרבנן לשתות ארבע כוסות, ונחלקו ראשונים ואחרונים, על איזה מהכוסות יש לברך:

א. **הרי"ף** (פסחים כד ע"א בדה"ר) ובעקבותיו **הרמ"א** (תעד, א), נקטו שיש לברך על כל אחת מארבעת הכוסות, ובטעם הדבר הביא הרי"ף שני נימוקים. הנימוק הראשון, כיוון שרבינא פסק (פסחים קט ע"א) שכל כוס וכוס היא מצווה בפני עצמה (ולכן מצווה לשתות גם חלק מהכוסות במקרה בו אין ארבע), ממילא יש לברך על כל אחת מהן, שכן כל אחת עומדת בנפרד.

הנימוק השני, הגמרא במסכת חולין (פו ע"א) כותבת, שאם אנשים שאכלו והחליטו שסיימו את הארוחה ומתחרטים ורוצים שוב לשתות יין, עליהם לברך בורא פרי הגפן, שכן לא ניתן לאכול ולברך במקביל. ממילא, הוא הדין לכוסות בליל הסדר. כיוון שאי אפשר לקרוא את ההגדה ולשתות במקביל, נחשבת הקריאה הפסק ויש לברך על שניהם. ובלשונו:

"ואמרי רבואתא הואיל וכל אחד ואחד מצווה בפני עצמו הוא, ברכין בורא פרי הגפן אכל כסא וכסא. ומסייע להאי סברא מהא בחולין (פא ע"א)... שמעינן השתא, דכי היכי דלענין ברכת המזון כיון דלא אפשר למשתי וברוכי בהדי הדדי הואי הפסקה, וכד מסיק ליה לברכת המזון צריך לחזור ולברך בורא פרי הגפן, הכי נמי, כיון דלא אפשר ליה למיקרי ומשתי בהדי הדדי צריך לחזור ולברך."

ב. **הרא"ש** (י, כד) ובעקבותיו **השולחן ערוך** (שם) חלקו ונקטו, שיש לברך רק על הכוס הראשונה והשלישית, כיוון שהן פוטרות את הכוס השנייה והרביעית. את הנימוק הראשון של הרי"ף דחה הרא"ש, שלמרות שכל כוס היא מצווה בפני עצמה, בכל זאת אם אין היסח הדעת ביניהם, אין להוסיף ברכה נוספת, כפי שברכה על תפילין של יד חלה גם על של ראש (עיין בדף לפרשת עקב שנה ד').

את הנימוק השני ממסכת חולין דחה, שהסיבה שהרוצים לזמן צריכים לברך שוב על היין, היא מחמת העובדה שברכת המזון מהווה הפסק האכילה וסיומה. אך בשאר דברים אין הדבר כך, ולכן כשם שהמתפלל מנחה אינו צריך לחזור ולברך אחר כך שוב, למרות שאי אפשר להתפלל ולברך במקביל, כך הקורא את ההגדה לא צריך לברך אחר כך על הכוס השנייה.

בעקבות מצוות ארבע הכוסות, נעסוק בפסח זה בשאלה האם מותר לשתות כוסות יין נוספות או שאר משקים במהלך ליל הסדר, ואם כן, היכן. כמו כן נעסוק במחלוקת הראשונים האם מצווה לשתות את הכוס החמישית, והאם לכוס של אליהו הנביא יש קשר למחלוקת זו, או שטעמה שונה.

הוספה על הכוסות

האם מותר לשתות בין הכוסות? המשנה במסכת פסחים (ק"ז ע"ב) כותבת, שבין הכוסות ניתן לשתות, אך לא ניתן לשתות בין הכוס השלישית לרביעית. נחלקו הראשונים בטעם הגמרא, ועל אלו כוסות בדיוק הגמרא מדברת:

א. **הכלבו** (ס"ג) סבר, שאסור לשתות בין הכוס השלישית לרביעית, מחמת החשש שהשותה ישתכר ולא יוכל לומר את ההלל. על בסיס הבנה זו נקט, שלמעשה גם בין הכוס הראשונה לשנייה אסור לשתות, והסיבה שלא כתוב כך במשנה, היא מחמת העובדה שלא נוהגים לשתות לפני הארוחה. עם זאת, בין השנייה לשלישית מותר לשתות, כיוון שיין בתוך הסעודה אינו משכר. ובלשונו:

"אפשר לומר שאף בין ראשון לשני לא ישתה, כדי שלא ישתכר וימנע מעשות הסדר ומקריאת ההגדה. והאי דנקט בין שלישי לרביעי ולא ביאר בין ראשון לשני, משום דמלתא דלא שכיחא הוא להיות אדם שותה כל כך קודם אכילה, ורבי יוחנן כתב ד"ן שלפני המזון אינו משתכר, מכל מקום ראוי להיזהר שלא לשתות אם לא לצורך גדול בין ראשון לשני."

ב. **הריטב"א** (הגדה של פסח) העלה אפשרות נוספת, על בסיס אחד מהפירושים לדברי הגמרא 'אין מפטירין אחרי הפסח אפיקומן'. כפי שראינו בעבר (פסח שנה ב'), יש שפירשו שהכוונה היא שאין לאכול או לשתות אחרי אכילת המצה, כדי שטעמה יישאר בפי האוכל. ממילא, רק בין הכוס השלישית לרביעית אין לשתות כוסות יין נוספות, שכן שאר הכוסות נשתות לפני האפיקומן.

גם **הרשב"ם** (ק"ז ע"ב ד"ה ב"ן) צעד בשיטה זו, אך מטעם שונה. הוא הסכים לכלבו שהטעם הוא מחשש שמא השותה ישתכר, אך בעקבות פשט המשנה נקט שגם בין הכוס הראשונה לשנייה מותר לשתות, שכן שתייה בזמן הזה אינה משכרת, למרות שהיא לא בזמן הארוחה.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. **השולחן ערוך והרמ"א** (תעג, ג) נקטו, שמעיקר הדין מותר לשתות יין בין הכוס הראשונה לשנייה, אלא שטוב להימנע מכך וכטענת הכלבו, מחשש שמא ישתכר האדם ולא יוכל להמשיך את ליל הסדר. כמו כן כפי שהעירו **האליה רבה** (תעג, ט) ו**המשנה ברורה** (תעג, טז), שאר משקים מותר לשתות, שכן אין בשתייתם חשש שכרות.

ב. **הפרי חדש** (שם, ג) חלק וסבר, שלא זו בלבד שמותר לשתות יין בין הכוס הראשונה לשנייה, אלא מצווה. בטעם הדבר נימק, שהגמרא במסכת פסחים כותבת, שלמרות שאסור להתמלא בערב פסח, כדי שיהיה ניתן לאכול בערב מצה לתיאבון, מכל מקום מותר לשתות יין כי הוא מגביר את התיאבון - ואם כן הוא הדין לשתיה בין הכוס הראשונה לשנייה. ובלשונו:

"המחבר (= השולחן ערוך) נמשך אחר הכלבו שכתב אהא דתנן בפרק ערבי פסחים [ק"ז, ב] בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה... ואני אומר שאין לחוש לזה ואדרבה מצוה לשתות בין ראשון לשני כי היכי דנגריר. וראיה לדבר מדגרסין רבא הוה שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא כי היכי דנגרירא לליביה טפי."

ג. **החמד משה** (ס"ג תעג) בגישה המחמירה ביותר נקט, ששאר המשקים אין לשתות, ודווקא יין בשעת הדחק מותר. להבנתו, כאשר הפוסקים דנו האם מותר לשתות יין בין הכוסות, הם התירו דווקא יין בשעת הדחק, כיוון שכאמור בדברי הפרי חדש היין מגביר את התיאבון, אבל שאר משקים שאינם מגבירים את התיאבון, אסור.

כאמור, לדעת השולחן ערוך והרמ"א, יש להימנע משתיית יין בין הכוסות. אולם, יש מקרה בו לדעת הרמ"א יהיה ממש אסור לשתות יין בין הכוסות. כפי שראינו בפתיחה, לדעת הרמ"א, יש לברך על כל כוס וכוס ששותים בליל הסדר. משום כך, אם לא יכון לפטור בברכה את היין הנוסף ויצטרך לברך - יראה כמוסיף על הכוסות שחייבים לשתות, ולכן אסור לו לשתות.

על בסיס אותו עיקרון הוסיף **המגן אברהם** (תעב, ז), שלמרות שהרמ"א כתב שמי ששכח לשתות כוס יין בהסבה בכוס הראשונה או השנייה, יחזור וישתה בהסבה, כיוון שלמנהגינו אין נוהגים לשתות בין כוס ראשונה לשניה כלל, נמצא שמי ששותה שוב, יצטרך לברך ויראה כמוסיף על הכוסות - לכן עדיף שיסמוך בדיעבד על דעת הראב"ה הסובר שיוצאים ידי חובה גם בלי הסבה¹.

הכוס החמישית

האם מותר לשתות את הכוס החמישית? כדי לענות על שאלה יש לפתוח במקור לגבי כוס זו:

בחג הפסח ישנה מצווה מדרבנן לשתות ארבע כוסות, ובטעם הדבר הועלו בירושלמי (פסחים י, א) מספר אפשרויות. לרבי טרפון, הן כנגד ארבע לשונות של גאולה. לרבי יהושע בן לוי, כנגד ארבע הכוסות המוזכרות במעשה פרעה ושר המשקים. לרבנן, כנגד ארבע כוסות של פורענות, שעתיד הקב"ה להשקות את הגויים.

ייתכן שלמחלוקת בין התנאים, יש גם השלכה הלכתית. הגמרא במסכת פסחים (ק"ח ע"א) דנה באלו קטעים של ההגדה יש לשתות כל כוס, וכותבת שלדעת רבי טרפון יש לשתות את הכוס החמישית בסיום ההלל הגדול. **הראב"ד** (שו"ת סי' נד) מביא ירושלמי (שאין נמצא לפנינו) שטוען שרבי טרפון צועד לשיטתו, וסובר שיש להוסיף כוס חמישית כנגד הלשון 'והבאתי'.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים האם הלכה כרבי טרפון:

א. **התוספות** (שם, ק"ז ע"ב ד"ה רביעי) ו**רשב"ם** (ק"ח ע"א ד"ה ת"ר) נקטו שאין מצווה לשתות כוס חמישית, ואף טענו שיש לשנות את הגרסה בגמרא, וגם רבי טרפון מדבר על הכוס הרביעית. כך פסק גם **הר"ה** (כו ע"ב בדה"ר), אך בטעם הדבר נימק שעל אף שרבי טרפון סובר שיש לשתות כוס חמישית, הלכה כדברי התנא שבמשנה, שיש לשתות ארבע כוסות בלבד.

ב. **הראב"ד** (שם בדה"ר) חלק וסבר, שמצווה לעשות כדברי רבי טרפון ולשתות כוס חמישית. בטעם פסיקתו נימק, שלמרות שהתנא במשנה כותב שיש לשתות ארבע כוסות, גם הוא מסכים שהמוסיף כוס חמישית הרי זה משובח, אלא שבניגוד לרבי טרפון הוא סובר שאין בכך חובה גמורה - ומשום כך מצווה לעשות כדברי רבי טרפון. ובלשונו:

'ובוודאי יש סמך למנהג הזה מדברי רבי טרפון שאמר, חמישי אומר עליו הלל הגדול, ומצווה לעשות כדבריו. והד' כוסות סמכה באגדה כנגד ד' גאולות, ולקחתי וגאלתי והצלתי והוצאתי, והה' כבר סמכוהו בהגדה כנגד והבאתי. ותנא קמא נמי לא יפחתו לו מד' כוסות קאמר, אבל המוסיף עליהם חמישי הרי זה משובח."

ג. **רב עמרם גאון** (סדר פסח) ו**המרדכי** (הסדר בקצרה, תרי"ד"ה בין) בגישה שלישית נקטו, שאין חובה לשתות כוס חמישית, כיוון שרבי טרפון בדעת יחיד. מכל מקום, הרוצה מאוד לשתות כוס נוספת לאחר הכוס הרביעית ואינו יכול מחמת שאין להוסיף על הכוסות (או שאין להפיג את טעם האפיקומן) - יכול לשתות כוס חמישית.

כוס של אליהו

להלכה הביא הרמ"א (תפא, א) את פירושו של המרדכי, שהצמא מאוד ורוצה לשתות יין יכול לסמוך על הכוס החמישית. **ערוך השולחן** (שם, ב) הוסיף שלא נהגו כן, ונראה שכך מחמת שאר הראשונים שראינו לעיל שגורסים בגמרא שגם רבי טרפון סובר שיש רק ארבע כוסות ולא חמש. ובלשונו:

"ויש מן הגאונים שאמרו דדווקא כגון שהוא מוכרח לכוס חמישי, כגון שתאב לשתות, כמו שיסד רבינו יוסף טוב עלם בפיוט אלקי הרוחות לשבת הגדול עיין שם. וזהו שכתב רבינו הרמ"א דמי שהוא אסטניס או תאב הרבה לשתות, יכול לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול עד כאן לשונו. אך מימינו לא שמענו ולא ראינו נוהגין כן."

א. עם זאת, מכיוון שיש מחלוקת האם צריך לשתות או לא את הכוס החמישית, התחילו לנהוג בדורות מאוחרים להשאיר כוס לאלה הנביא, כרמז שכאשר אליהו הנביא יבוא הוא יפשוט את הספקות ההלכתיים, ונדע האם צריך לשתות כוס חמישית ולברך עליה כרבי טרפון (בדומה לכך פירש **התוספות יום טוב** את הראשי תיבות 'תיקו' בגמרא, תשב' יתרץ קושיות ובעיות).

ב. אולם, מעבר לעובדה שלא ברור שאלהו אכן יכול להכריע בסוגיות הלכתיות, יש שביארו אחרת את הטעם לכוס החמישית. יש שנקטו, שכיוון שפסח הוא חג הגאולה, משאירים כוס לאלהו הנביא מבושר הגאולה. עוד יש שביארו, ששמים כוס לאלהו המעיד שעם ישראל מקיים את מצוות המילה, המעכבת אכילת הפסח (שכן מי שאינו מהול, אינו יכול לאכול קרבן פסח).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...

¹ עוד הוסיף המגן אברהם, שניתן לשתות בארוחה כוס שנייה של יין בלא ברכה (וכך לא יראה כמוסיף על הכוסות), כיוון שהברכה על הכוס השנייה של היין פוטרת את ברכת היין שבסעודה. עוד הוסיף, שטוב לכוון בברכה על הכוס הראשונה, שאם הוא ירצה ישתה בין הכוסות, וכך אם בטעות ישכח להסב, יוכל לשתות בלא ברכה על סמך הברכה הראשונה.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com